

— עמ'ה עש"ו —

קונטרס לכל הסידור הוא הרה
על ענייני ישוב א"י וגאולה העתיד מסורה

עוֹרֵי צִיּוֹן

לחזק האמונה בחכמה ובתבונה

עורך ומסדר

ע"י משה שמעון סניף האפממאנן
ר"מ בק"ק בי"פעסט תע"א

הוצאת ה ע ל

(חובבי החזרת העטרה ליושנה)

בקה"י בי"פעסט תע"א

בדפוס של מילס (ולמן) כ"ץ קאמצבורג, בודאפעסט
בשנת קי"ט בעזרת ישראל לפ"ק

זכרון עולם:

לנשמת איש יקר רוח שהי' אחד מאוהבי תורתנו
וחובבי ארצנו והזיל זהב מכיסו לטובת ישוב

החרדי בארץ הקדושה ה"ה

הח' יחזקאל שפיטץ ז"ל

בן שרה רחל מאמל ע"ה

נפטר א' דר"ח אדר ב' שנת ת"ש לפ"ק

על גמול וסלקים לו כסודות עשר נשם עתה יצאנו ונבטח להם ייחוסם באהבה וצדקה
 כחכם המדעם של ידוע חסד והנהגה וכל ימים נשנים בזה ואמיץ והנהגה ויעז בעל מעשי
 למקד בענין כל אשר כדל יתן מלך נהנהג למען לענין החסד יסוד חסד — ויתן מן
 הדרך להפיל ולפסידים ע"ה נספר עכשיו נהנהג חסד מן כל עוס שאין קללהו ערוב
 מתכונות וחסד וצדוקים אשר לו נהנהג לעולם נלמד ונפחות הם בדרך סיבותם ירחים עתה
 גדולה ופיוז גדול על כל ח' ו' עשאוהו נסיעה בזה להלכה ועתה ויתר עתה יכלו נסיע
 לענין כדולה כלל וצדוקים זה ירחים ה' ענין שחיתות פנימה עמו ושלח ויתר די לגדוליו
 וללכת עמו די ויגאלו גלות עולם צדק — נספר מן שנת ח' נספר
 ס'ק דוד ודא כללמי כס'ק ר"י וילברשטיין זללה' חסד דקס' וויטלמן חס'ק
 מליצת אאיו הרב הישיש הגאון אדוק מסורסם אבד דקס' מאנאל'א שלמיא —

ציון לנפשות חיות!

דבר אל הקורא

וזה המטרה ותכלית הנרצה במחברת הנוכחית לעורר את לבות בני ישראל בעת צרתם ואליהם המופך מלחין נסורה נא, ונראה המראה הגדול והנורא הזה, אשר בעינינו ראינו ובאזנינו שמענו, שררבה מצעירי היראים בחוריו חמד ובעיב ייראים ותחת ממדינתנו, משחמת צר הצורך, מוכרחים היו לעזוב את מקומות מושבותיהם ולסע לאהיק וכבואם שמה בלתי באפשרותם להשיג לעצמם מקום מנוחה ונחלה, בתוך אחיהם משפחות החרדים לדבר ה', יען כי רוב הקבוצים של ירוקים, אשר באפשרותם ללקוט לחינם אחינו הנבחרים המגיעים ארצה, ולהמציא להם די חיונה לפי שעה (עד שעת החיתוך) — יוצאים מן הכלל אחרים מעושים של צעירים החרדים לדבר ה' — המה תחת ממשלות מחללי שבתות בפרהסיא ואוכלי גוי' רחיל ולהצעירים החרדים אין כל להציל נפשות הפליטים וליהן מקום מרנוע לנופם. ולדאבוננו! רבים מבני עמנו בחורים, אשר למדו בישיבות כמה שנים נסלו ברשת הקבוצים הללו, מחמת שעטופים היו כרעב ועמדו בכבואם שמה בלי משען, ומשענה ויצאו לתרבות רעה ונתפקרו רחיל ע"י ההשתתפות עמהם כמו שידענו כ"ז ממקור נאמן, אשר לא יאומן כי יסופר.

ועתה, כשמוע זאת מה מאד מחויב כל איש ישר בר יהודה, שיש בכחו לפעול, מה בדבר הגדול הזה לשוכת איי, להציל צעירי וירא עמנו — עמוד תורתנו — כדי שלא יפלו לעתיד חיו בידי זרים הנ"ל, לעורר הן ברוחני, הן בגשמי, הן בכתיבה הן בדבור את מנהיגי הדור וחכמיו הייז, לעשות ולפעול בענין זה, לעמוד לימין העולים ולהושיע את אחינו היראים הבאים שזה ליסוד להם מקום מנוחה ונחלה ולהציל את שארית פליטתנו, כי העלי' הולכת ומתגברת גם מיראים בני עמנו בלתי מסרוע! לא רק מבחורים, אבל אף בעלי משפחות חרדים, שאין הקבוצן מספיק להם, נוסעים ומגדללים בארץ ישראל!

אף, כי מצעירי הרבנים אני בארצנו וידעתי שאיננו כסוג זה להוציא מחברת לעורר שלמצוה גדולה יחשב לעשות פעולות בדרך שבני בעבור זה, ולי לא הודמת העמדת, נחרפת אדם וכווי עם ילעינו בשפה מפסרת, אבל הלא כדיני נפשות מתחילים מן הקטן ואין לך דיני נפשות גדולה מזו.

חוב כללי עלינו לדרוש מה שנעשה בארצנו ולתון את פליטתנו, כי ע"ז אמר הנביא ירמיה' [ל'י"ז] ציון היא דורש אין לה, ומהו יליף הנבי' [סוכה, מ"א, ע"א] וריה ד' ע"א דורש אין לה מכלל דבעי דרישה, וכחב הגאון בעל כפות תמרים בחזושו לריה ח"ל: "פי' דהאי קרא הכי היא, דישאל היו מתרעמים על צרותיהם, ע"כ שלח ה' דברו ואמר, מה אתם מתרעמים, הן לא קצרה ידי מהושיע ואעלה לך ארוכה, אבל מה אעשה דעונותיהם גורמים, דציון דורש אין לה והיא צועקת לפי דאין אתם וזכרין אותה לעשות זכר למקדש" א"כ איפוא איך אזכור אתכם לנאלכם באופן, דלפי זה גאולתנו תלוי בעשות דה זכר למקדש דבעי דרישה" עכ"ל, נראה בעליל מזה שעד היכן דרישת ארץ ישראל וזכרון המקדש מנעת, ובי גם כלל איי נקרא ירושלים כמבואר במדרש הנעלם חנוכה, אצל זוה"ק פ' וירא בקרא זה, סקד את שרה צעריכים אנו לדרשה ולהקדושה בפעולות אנושות בדרך שבני' וליסוד מקום מנוחה ונחלה לתורה לאחינו העולים מנוחה שמה

אין לנו זכר למקדש גדול מזו! כי בזכות זאת אנו מקריבין את נאולה העתידה בביא כמו שניל מכיה וכמו שיבואר אי"ה בארוכה בפנים בעיה — **עתה** כאחי בון המחרת לעשות רצון רעי וחבירי הייו, ללמד וללמד ולהראות מדבריו וייל, אשר מסיים אנו חיים, שכבר עוררו גם הם את המון בית ישראל ע"ז, והוספתי אך נוסף משלי למלאות את דבריהם הקדושים בעיה —

הנה זאת לדעת! שאיני משום מפלגה או כתה פליטית, אך ורק מחובבי ארצנו החרדים לדבר ה', אשר השתדלו מכבר בכל כחם ונפשם ליסוד מקום קבועה ונחלה באהיק, לאחינו היראים מכני עמינו אשר זכו לבוא שמה, וצריכים אנו ויתר להשתדל בעבור זה בצוק עתים הנכחים. בעיה — לדונמא אעתיק מה שנרפס בספר תיקון עולם! מונקאטש, תרצין בפקודת הגאון דמונקאטש וציל בך ד' ע"ב וייל: **מרים כל תסע קומיסיאן לאה"ק, של רבנים גדולים ויר"א ואני הצעיר ג"כ אצטרף עמהם וכו', הקומיסיאן בכואה לביתה תציע את כל אשר ראתה שמה לפני אסיפה כללית של המדינה, אם אפשר לתקן ולסדר בזה, ובאיוז אופן, שלא יזיק למצב הדת בעיר ה' שמה וגם להבאים שמה ובמצב החומרי, ואז נוכח לעשות דבר וכו' עכ"ל, וכן כתב שם להבדיל בחליה הגאון דק"ק ערלוי שליט"א בך ס"ג ע"א וייל: "כשרוצים ליסד חברה, כדי שימצאו היהודי הבורחים, מקום לנוס שמה ליסד להם שם בארץ ישראל מקום פרנסה ע"ד התורה ויראה, כתבתי להם, שאני מסכים לזה" עכ"ל — וראה עוד מה שכתב ה"י ר"י וילבערשטיין וציל אביד דק"ק וואיטצען במחברת התי"ה, עוד בשנת תרס"ד [מח' י"ב חצי תמוז] על מה שעורר ה"י רד"ץ קאמפנור וציל עודך התי"ה אודות ישוב אי"י וייל הגאון שם: "כי הלא התי"ת תעודתו לדבר על כל דבר הנוגע להלכה לחכמי הדור הייו לחוות דעתם אם לקרב או לרחק **כי לפטור עצמו בלא כלום אי אפשר**, כי מה יעשו אלו האומללים אלפים מאחב"י ונכפ"פ בומננה המחרת, אשר אין להם מנוח לקב רגלים ועיניהם נשואות לבעלי תנועה הזאת שיחישו מפלט למן, לזה אעורר את חכמי הדור במדינתנו וחוף למדינה, התעוררו נא, התחזקו נא, חלו נא פני אל שיתקננו בעצה טובה והתאספו ראשי עם לתת מועצות למצוא מנוח ליתר הפליטה ובזכות זה עין בעין נראה בשוב ה' ציון" עכ"ל — ודברים אלו יורדים לחדרי במן! ואם בשנת תרס"ד כתב הגאון ז"ל כך, מה אנו נאמר בעתים הללו . . . ואין דברי גאונים אלו צריכים מירוש, כי הם כתב יושר ודברי אמת לאמיתה של תורה —**

וקראתי מחברת זו **עורי צפון** כדי לעורר אחינו יושבי מדינות אלו, שיושבים בצפונה של ארצנו הקדושה על הגיל ולעשות צעדים טבעיים לזה — והשוכן מעונה ירחם בזכות זה על פליטתנו ופליטת עמנו ב"י הנתונים בצרה ובשבי העומדים בין בים ובין ביבשה ויבקץ נדחנו ויבנה בית מקדשינו בביא כירא —

פקיב ב' פעשט, תע"א, בשנת זמדר, ויקחו לי תרומה לפ"ק ביום ג' בו

עורי צפון ובאי תימן הרוחות עתידין להתוכח צפון
אומרת אני מביא את הגליות ורוח דרומית אני מביא
את הגליות והקב"ה נותן שלום ביניהן ובאות בפתח
אחד. [לקיט שה"ש ד' במדבר רבה פ' י"ג]

בשנים האחרונות החל להחשש בקרב אחינו בלב בני עמנו חבת ציון חבת ארמת
קדש וירושלים במדה גדושה ובפרט בצוק עתים הנוכחים אשר חמת המציק
הנולכת ומתגברת בעויה רבים מאחינו בני מאדינות שונות וממחלקות שונות נהרו לארץ
הקדושה לחיות את נפשם ולמצוא מקום מרגוע לנוסם השביר מצוריהם. תחת אשר
עד כה עלו אחינו לאהיק רק לבלות שם שארית ימיהם ולהקבר שם, התעוררו כעת
רבים מקרב אחינו לעלות לא"י ולנאול את ארמת הקדש לעבדה ולשמרה לזרוע שדות
ולנטוע כרמים. לבנות ערים וכפרים לחיות שם, ענין גדול ונכבד הוא העומד ברומו של
עולמנו! הגם, שכלל הדורות ובכל הזמנים שלפנינו לא פסקה חבת ציון מלב אחינו
ועיניהם היו נטויות קרמה, ופעם בפעם התעורר רוח קדשם ושהור לבם לעלות לעיר
הקדש לרצות אבני ולחונן עפרה, ביתוד התעורר החפץ הזה בסוף אלף החמישי ובתחלת
אלף השישי ע"י ר' סעדיה גאון, ר' הלוי ר' יונתן הכהן מלוגיל תלמידו של הרמב"ם, הרמב"ן
ר' יצחק הצרפתי וחבריו ועוד אחרים גדולים נאונים וצדיקים ז"ע, ביותר התרחב והחשש
העלי והישוב באהיק בימים החם ובזמן הזה, רבים אומרים, כי אצבע אלקים הוא רמז
וסימן לתחלת גאולה העתידה, אשר בספר הקדוש והנורא "תולדות" כתב: **כי תשא**
כלומר בשנת רש"א, אז תהי' ראש בניי שישלח השי"ת עזרתו מקדש
וילכו בניי לארצם הקדושה, מעבדות לחרות וילכו בראש בזרוע נטויה
בכבוד ויראת השי"ת. וכן דבר ברוח קדשו הגאון הגדול בעל "אהבת יונתן" בספרו
בהפסוק עקב על הקרא **[ישע' מ"ד י"ט]** כי חרכותי ושוממוחך וכו' וז"ל: **דלעתיד**
כשיגיע עת דודים יגזור מלכות גזרות על ישראל ויתנדבו לבם לילך
ולדור בא"י ובעת ההוא עת צרה ליעקב וישמע ה' את צעקתם וירחם
עליהם וישלח לפניהם משיחו הולך תמים וישיב את שבות ציון כבתחלה
עליל אות באות — ובעויה נחקיימו הנזרות במלא מוכן המלה — וגם רבים התנדבו
לבם לילך ולדור באהיק — בעתים הללו —

אז ראתי ראינו מנאונים ומנינו ולבים מאחינו היינו היראים והחזירים לדבר ה' אשר
עמדו ועומדים נגד תנועה הזאת, — הגם שגם מהתורמים לדבר ה' יצתה — בכל נוסם
נפשם באמרם ורחוקין מהתגורותם בזה (א) שהזינו חיים כתב בתוס' [כתובות ק"ז]
דיה הוא דעכשו אינו מצוה לדור בא"י כי יש כמה מצות התלויות בארץ וכמה
עונשין דאין אנו יכולים לזוהר בהם ולעמוד עליהם עכ"ל הר"ה ודוקא בית לדור בו
מתירין ליכתוב אותו (שם מנורה) בשבת ע"ה נכרי [פשיע אינה סי' ש"י סעי' י"א]
משום ישוב א"י אבל לא שדות וכרמים שאין בהם משום ישוב א"י. כן כתב הגאון
לבוש מדני ז"ל בשו"ת שלו חו"ד מהדורא תליתא סי' מ"ט ב' היות שנאולה
העתידה

העתירה תהי' בדרך נסי אין לנו לעשות שום מעולה בדרך מבני לזה וסוב לישראל לסבול אורך הגלות, שאין לנו להשען רק על אבינו שבשמים, כמו שיש לדרך זה משמעות מדברי רד"ל כמו שיראה הקורא והמעין בדברינו—

הגם, שדבר זה, אם ישוב אי נהגת בוה"ז אם לאו, ואם הנאולה העתידה, שאנו מקווים לה, תהי' בדרך נסי או מבני, נפתח כבר בנדולים לברר וללבן את כל השייך לזה בכלל ובפרט, נעתי לבקשת רעי, חברי ומיודעי הייז לחזור ולשנות ענין זה, לראות בננים וללקוט משושנים, אשר רז"ל נמנו לנו בדבריהם הקדושים והטהורים, ועוד זאת, מפני חביבות הענין ויקרתו, אתן את לבבי לשאת וליתן בהלכה זו, ובענין נאולה העתידה ואופני, העמומה ונעלמה ומכוסה הרבה מאוד בכתובים ובשים, בכתובים באו הדברים, בשמלות מליצות קדושות, נשנויות ונעלמות בדרך מסתרת, ובשים באו בחרות סתומות ונעלמות באין לנו מפתח חזק לפתחן, גם הראשונים, שבאו אחריהם לא נלו לנו רק מעט מועיר, רק כחורו של מחט מעורב, באוצר חכמתם המרובה, אשר גם מבקשיהם לא ימצאום בדי עמל ויגיעה רבה, בכדי שלא לגלותם לעין כל. הנה ממרת חפצנו, בהמדרש שהצבנו בראש דברינו, להראות מדברי רבותינו, שכבר חשנו מחשבות שונות על קבוצ גליתנו, באיזו אופן תהי' נאולת נפשנו, ויבואר המדרש הנ"ל במשך סוף דברינו— אמנם, קודם כל צריכים אנו לידע, מהות המצוה של ישיבת ארצנו הקדושה, אשר אנו מתאווים לה, ולביאת גואל צדק שיבוא במהרה—

הנה, כי ה' המובה עלינו נשיב על ראשון כשער הראשון ועל האחרון בשער האחרון — וזאת לדעת: שאל תחשוב קורא נעים שחיו לחלוק באתי בדברים שאכתוב בסיד על רבותי הנאונים וצדיקים ויע, אשר יבואו דבריהם להלן במשך דברינו, כי זאת עמל היא בעיני ורחוק ממני דבר זה, כי כבקא בת יומא נחשב אני נגד רום מעלתם וצדקתם — רק ללמוד ולידון באתי בזה לפניהם כתלמיד לפני רבו, והאמת יורה דרכו, כמו שכתב בשאלת יעב"ץ ח"א סי' ה' בסופו, ובתשובת הרא"ש כלל ניה דתורה דכתיב ב"י אמת אין מחנפים לשום אדם—

שער ראשון

— פרק א —

הנה מעלת הישיבה בארצנו הקדושה באיכותה ובכמותה, מצינו בתלמוד ובמדרשים, יחד מצומדים, בדברים מפליאים, עד שאמרנו רז"ל [כתובות ק"י ע"ב] לעולם ידור אדם בא"י אפילו בעיר שרובה ע"ג ואל ידור בחו"ל אפילו בעיר שרובה ישראל, שכל דור בא"י דומה כמי שיש לו אלקי וכל הדור בחו"ל דומה כמי שאין לו אלקי; **אמנם**, מרם יצמחו נמעי הביאור ופרחי ההבנה השייך לעניננו, חובה עלינו להבין ולברר ג' דברים — א; אי מעלת הישיבה בארץ גדולה כל כך, או מעלת ישוב הארץ ר"ל, במה שאנו קונים שם בתים, שדות וכרמים, כדי להחיות נפשנו ולדור שם, ב; אי הישיבה באה"ק מצוה דאורייתא היא או עכ"פ דרבנן, ג; ואח"ל, שהיא דאורייתא, נהגת מצוה זו בזמן הזה אם לאו?

הנה רבינו הגדול הרמב"ם דל לא מנה מצות ישוב אי בחוך שאר המצות בספר המצות שלו. אמנם הרמב"ן דל בספר המצות שלו חשב נ"ב מצות ישיבת הארץ וישובה וז"ל; "מצוה ד', שנצטוינו לרשת הארץ, אשר נתן האל יתעלה לאבותינו לאברהם ליצחק וליעקב, ולא נעזבנה ביד זולתנו מן האומות או כשנממה. והוא אמר להם והורשתם את הארץ וישבתם בה, כי לכם נתתי את הארץ לרשת אותה וכו' ואומר אני כי המצוה שחכמים מפליגים בה והיא דירת אי עד שאמרו כל היוצא ממנה ודר בחו"ל כאלו עזי וזולת זה הפלגות גדולות שאמרו בה הכל ממצות עשה הוא, שנצטוינו לרשת הארץ לשבת בה; וא"כ היא מצות עשה לדורות מתחייב כל אחד ממנו ואפילו בזמן גלות כידוע בתלמוד ממקומות הרבה ולשון ספריו: "מעשה בריב"ב ורמב"ח ור"ח בן אחי ר' יהושע ור"י שהיו יוצאים חו"ל והגיעו לפלמ"א וזכרו את אי וזקפו את עיניהם וזלגו דמעותיהם וקראו בגדיהם וקראו המקרא הזה: וירשת וישבת בה ושמרת לעשות ואמרו ישיבת אי שקולה כנגד כל המצות" ע"ל הרמב"ן וכן איתא נ"ב בתוספתא ופ"ה ע"ז ישרה האדם בא"י אפילו בעיר שרובה עכו"ם וכו' מלמד שישבת א"י שקולה כנגד כל מצות שבתורה ע"כ, וז"ל הרמב"ן בבאורו עה"ת [במדבר ל"ג יג] והורשתם את הארץ וישבתם בה: על דעתי זו מ"ע היא יצוה אותם שישבו בארץ וירשו אותה, כי היא נתונה להם ולא ימאסו בנחלת ה' ואלו יעלה על דעתם ללכת ולכבוש ארץ שנער או ארץ אשור וזולתן ולהתישב שם יעברו על מצות ה' עכ"ל הנה מה שכתב הרמב"ן דל שהיא מצוה לדורות ואפילו בזמן הגלות לרשת את הארץ ולשבת בה, כוננו מבוארת, שהירושל לא תתכן ע"י מלחמה, שאין אנו יכולים ולא רשאים ללחום בזה"ל, כמבואר [בכתובות דף ק"א ע"א] שהשביענו הקב"ה שלא נמרוד באו"ה שאנחנו חוסים בצילם ושלא נעלה בחומה, ופירשי ביד חזקה וע"כ המצוה עשה של ירושה שלמי דעתו של הרמב"ן שנוהגת גם בזה"ל אינה כ"א שנשתדל לקנות את הארץ מיד כעלי, כמו שכתב הרמב"ן מהראב"ע בס' וישלח על הכתוב ויקן את חלק השדה וז"ל: והזכיר זה הכתוב להודיע, כי מעלה גדולה יש לא"י ומי שיש לו בה חלק חשוב כחלק לעוה"ב עכ"ל ורא"י נמלאה מביא לזה בספר. אור חדש בשער ד' פרק ה' מירושלמי [מוע"ק פ"ב ה"ד] שאיתא שם שאל רשב"ל, מה ליקח בחים מן העצים בשבת, תני בשבת מותר כיצד הוא עושה, מראה לו כיסין של דיגין והעצים חותם ומעלה לארבעים, שכן מצונו שלא נכבשה יריחו אלא בשבת, דכתיב וביום השביעי חסנו את העיר, ואפילו בשבת ע"כ — ולכאורה איך אנו מדמין הלכיה הפרטית והרצונית לכבוש מלחמה וע"כ אנו אומרים שצד ההתדמות הוא רק בגלל ההתנחלות, כי כמו שמלחמת יריחו, שהיא מלחמת כבוש הארץ נקראת מלחמת חובה [ירושלמי]

שבת פ"א ה' ח' כנלל התנחלות הארץ. כן גם הלכיהה הרצונית נקראת, חובה ומצוה.
עין כי תכליתה היא התנחלות הארץ עכ"ל ודפחיה. — וכמו כן מוכח בניסין ח' ע"כ
שאיחא שם, הקונה שדה בסוריא כקונה בסר שבירושלים, למאי הלכתא שכותבין עליו
אנו [שטר מכירה] בשבת וכו' שאמר לכווי ועושר, ואע"נ דאמירה לנכרי שבות,
משום ישוב א"י לא נזרו ב"י רבנן, וכתב שם רש"י על ישוב א"י, ליושב ישראל בה'
הנה למדנו מדברי הנמרא ורש"י הנ"ל, דעיקר ישוב א"י היא הקני' מיד כות', וכתבו
החוס' שם, שהיא גדולה כל כך, שבשביל מילה אין דוחים שבות דאמירה, אע"נ
שמצות מילה גדולה מאד, אבל בשביל ישוב א"י דוחים אמירה לנכרי, וכן פסק השו"ע
א"ח סי' ש"ו והרמב"ם בה' שבת פ"א י"א.

— פרק ב' —

אמנם בקניית קרקע לבד עוד לא קיימנו המצוה בשלימות, לפי דעתו של הרמב"ן
ו"ל, דבמצוה זו יכללו ב' דברים, (א) והירשחם את הארץ (ב) וישכרם בה
והנה הקני' היא הירושה כמו שני"ל, אבל הישיבה עוד לא נתקיימה, ובישיבה עצמה
נכללו ג"כ ב' דברים, (א) הישיבה בארץ שנוכל לישב בה כמו שכתב, ולא נעזבנה ביד
זולתנו (ב) ישובה של הארץ כמ"ש "או לשממח" רק לעבוד אותה לעשותה ארץ חמדה
בנטיעות וזרעים, כי עיקר מעלת הישיבה בארץ היא, כאשר הישיבה נורמת ישוב, וא"כ
מצות הירושה, דהיינו הקני' של קרקע, היא החלק היותר נכבד בהמצוה כמו שני"ל
בשם הרמב"ן וא"ע, ואם חו"ל הפליגו כי"כ בחלק קטן הזה, היינו בישיבה בארץ לבה,
עד שאמרו, שהיא שקולה נגד כל המצות שבתורה, על אכריכ גדולה המצוה בכללה,
דהיינו קנית קרקעות בא"י ול"ישבה בנטיעות כרמים ועבודת שדה לזרור בה.

הנה מצינו [במס' ב"מ דף ק"א ע"ב] היורד לתוך הרבתו של חברו ובנאו שלא
ברשותו ואמר עצי ואבני אני נוטל ר"נ אמר שומעין לו וכו' אמר ר"י כבית
שומעין לו, בשדה אין שומעין לו, בשדה מ"ט, משום ישוב א"י, ופירש"י, היורד לתוך
שדה ונטעה שלא ברשות ואמר נטיעתי אני נוטל ע"כ אלמא דבנטיעות איכא ישוב
א"י, וכן פסק הרמב"ם בפ"י מה' גזילה ואבדה ה' ט' — והטור ושי"ע ח"מ סי' קס"ח,
ועוד איתא שם [בדף ק"ח ע"ב] ארעא לבתי וארעא לזרעא, ישוב עדיף ולית בה משום
דינא דבר מצרא, פירש"י ישוב דבתי עדיף, [וכן פסק הרמב"ם בפ"י מה' שכנים ופירש"י
ח"מ סי' קע"ה סעי' נ"א], ולכאורה צ"ע דלעיל [בדף ק"א] משמע שאצל בנין בתים
לא שייך ישוב ארץ, מאחר שבבית שומעין לו וכאן משמע להיפך [ע"י בהגהות פ"ח
על הש"ס שהקשה כן] עכ"ה צריכים אנו לומר, שמה דקאמר לעיל [בדף ק"א] שבשדה
איכא ישוב ולא בבתי ר"ל בנטיעות איכא ישוב גדול ואין ביכולתו לומר נטיעתי אני
נוטל, אבל בבתי ליכא ישוב כ"כ, אבל פשיטא דגם בבתי איכא ישוב הארץ, כי לומר
שבבתים אין בו משום ישוב ארץ, הוא דבר שלא חתכן, והשכל מנגדו, וכי יש איזהו
עיה מדינה או כפרת ארץ מיושבת בלי בתים, וע"כ שבשניהם איכא ישוב, רק שבנטיעות
איכא ישוב גדול, משא"כ בבתים, אבל בבתי יש ג"כ ישוב, וכמו כן צריכים אנו לומר
דמה דאמר בש"ס [שם בדף ק"ח] שבורעים ליכא ישוב, ג"כ הכוונה, שליכא ישוב גדול
כמו אצל בתים, דאיך יתכן לומר שזריעת השדה לא תהי' בכלל ישוב, והלא הם
עיקר

עיקר פרנסת האדם, וכשבח הארץ נאמר בראשונה חמה ושעורה, ע"כ שכוונתם ז"ל
שבתים הם ישוב יותר גדול מורעים, אבל בלא ספק גם ורעים בכלל ישוב, וכמו שאמר
דבנתיים אין בהם משום ישוב, והיינו לגבי נמיעות. כמ"ן כן הוא, שאמרו בורעים אין
בהם ישוב הוא לגבי בתיים, אבל באמת יש גם בהם משום ישוב, כן למדתי והבנתי מפי
מופלים וספרים של הראשונים ז"ל ע"י בספרי הרא"ש ב"מ פ"ט ס' ל"ג. נמצא
מכל האמור נתברר לנו לפי ד' של הרמב"ן שמה שאמר הכתוב, והורשתם את הארץ
וישבתם בה, היא מצות עשה דאורייתא השקולה כנגד כל המצות שבתורה, והחלק
היותר נכבד, היא הירושה היינו הזכ"י בכבוד ארץ באה"ק, [כן מפורש ג"כ בתשובת ר'
יודא בן הרא"ש הנקראת, וזכרון יודא] ס' צ"א שהקני' בעצמה בלתי שום ישיבה היא
העיקר המצוה [בזמן שהיו ישראל לעם בפני עצמם, ע"י מלחמה — ובוה"ו — ע"י קנין כסף
והוא חשוב כחלק עוה"ב, וגם היא דוחה שבות במלאכה דאורייתא, דהיינו ע"י אמירה
לנכרי, והחלק השני מהמצוה הנ"ל הוא הישיבה וגם הישיבת מתחלקת לשני חלקים,
א' הישיבה בארץ, ב' ישוב הארץ, וחלק ישוב הארץ יתחלק ל' מדרות, א' נמיעת
כרמים ופרדסים, הוא הישוב היותר גדול; ב' בנין בתיים וג'; וריעת תנואה וירקות,
ורא"י לזה מצינו במדרש רבה [ויקרא, ס' כ"ה]: "מתחלת ברייתו של עולם לא
נתעסק הקב"ה אלא במטע תחלה אף אתם כשתכנסו לארץ לא
תתעסקו אלא במטע תחלה הר"ד כי תבואו אל הארץ ונמעתם כל
עץ מאכל". ע"כ ואנו רואים ג"כ שאה"ק מסוגלת יותר לגנות ופרדסים, וכמו כן כתב
הרמב"ם ז"ל [בפ"ה מה' דעות ה' י"א] וז"ל: "דרך בעלי דעה שיקבע לו אדם
מלאכה המפרנסת אותו תחלה ואח"כ יבנה בית דירה ואח"כ ישא
אשר, שנאמר מי האיש אשר נמט וגו' אשר יבנה וגו'. אשר ארש וגו'".
עכ"ל הרי שחשב הרמב"ם ז"ל נמיעות קודם בנין בתיים למלאכה המפרנסת אותו וע"כ
צריך להקדים ע"י שם בכסף משנה, ועוד איתא [נכמס' יבמות פ"ג ע"א] אמר ר'
אלעזר כל אדם שאין לו קרקע אינו אדם ועוד אמר ר' אלעזר עתידים
כל בערי אומניות שיעמדו על הקרקע שנאמר [יחזקאל כ"ז] וירדו
מאניותיהם וגו' ואל הארץ יעמדו" וכתבו שם בתוס' ד"ה שאין פירוש קרקע
לצורך מונוט ולבית דירה ע"כ, ומהרש"א כתב שם ע"ז וז"ל: "עתידים כב"א
וכו' ר"ל שיליחו אומנותם החשובים לעבוד עבודה וכו' דהיינו עבודה
קרקע ע"ש" והוצא לנו מכ"ז שעיקר והיסוד של ישוב הוא דוקא בקרקע ולא
בבתים, ומה מאד יפלא לפי"ז מה שכתב הנאון בעל לבושי מרדכי וצ"ל בשו"ת שלו
חיד"ד מהר"י תליתא, ס' מ"ט, שישב אי' שייך דוקא בבתים, אבל לא בשדות וכרמים,
ואדרבה, כן לפי הנ"ל יותר יש ישוב בשדות וכרמים מבבתים, ובאמת אצל שניהם
שייך ישוב הן בבתים והן בשדות, ורק ישוב היותר גדול הוא בנמיעות, כי בניטין דף
ח' נקט הש"ס ישוב אי' אצל שדות ובב"ק דף ס' ע"כ נקט הש"ס ישוב אי' גם אצל
בתים, כי גם אצל בתים נמי שייך ישוב כמו שני"ל, והשיע' בה' שבת ס' ש"ז נקט
בית" הוא לרכותא, שאמ"ל בבתים, שאין שייך ישוב גדול כ"כ נמי התירו שבות דאמירת
במלאכה

במלאכה דאורייתא ע"י נכרי משום ישוב א"י ומכשיכ בשדות שאית בהן תרתי כמי
 שאיתא בסוף ס"ק דע"ז [דף כ"א] ישוב, וגם הסקעת מעשר וחמירי אחר מבחים וכן
 כתב הגאון כ"ס בחדושי על גיטין דריק.

— פרק נ —

הנה הגריק בעל אבני נזר מסאכאמשוב וציל בשו"ת שלו בחיב מ"ד סי' תניד החזיק בשיטת
 הרמב"ן ודחה את כל דברי המגלה אסתר ושהשיג על הרמב"ן — שכתב שישב א"י
 אינו נזהגת אלא בזמן שבהמ"ק קיים, וראיתי בספר תיקון עולם [בדף קכ"ח] שנדפס
 תשובה ארוכה מהגאון דמונקאטש וצ"ל וכלל התשובה השיג על בעל אבני נזר ודחה
 את כל דבריו בשתי דים, והנה למצוה יחשב להציל את הנהיג בעד אבני נזר מחשנות
 הגדולות אשר נאמרו עליו שם במה ששייך לעניננו. — בדף קל"ב, בספר הגיל איתא
 ומ"ש [שם] באבני נזר אות ח"י וז"ל: "ומעתה אם ידור אדם בארץ ישראל
 ואין לו שם שום מצב פרנסה רק הנשלח לו מחו"ל ועדיין השפעת
 מזונותיו ע"י השר שמחזיק לארץ, מה זו ישיבת ארץ ישראל וכו'".
 עכ"ל וכתב עליו הגאון הגיל, ונבהלתי משחומם, וישחומם כל עובר, כי מי לא ידע
 מהגזירות וחרמות שעשו ר"ל הקדושים המה הביי והאלשיך וז"ע כל מה שמגדלים
 בחוץ לארץ וכו' ישלחו הכל לאהיך כדי שיתחזקו עניי הכוללים היושבים עה"ת באהיך
 וכו' ואיך איך נוכל להאמין שיצאו ח"ו דברים זרים כאלו נגדס מפ"י או קנה קלמסו
 של הרב הנהיך המחבר אבני נזר ז"ל עכ"ל. — הנה אחר מכ"ח לא הבנתי השנה זו
 הלא לפי מה שהחזיק הבעל אבני נזר בשיטת הרמב"ן הגיל דבריו מוכרחים, כי עיקר
 מצות ישיבת א"י היא הישוב, בדיות לו פרנסה מריוח מארץ ישראל, שיהי לו שם
 גנות ופרדסים או ממה שיכול להתפרנס כמו שגיל כ"ו לשיטת הרמב"ן, אבל מעולם לא
 חשב הבעל אבני נזר לנגוע ח"ו בחרמות וגזירות שעשו הראשונים שכל מה שמגדבין
 בחו"ל ישלחו הכל לאהיך, ואף אותן שיושבים באהיך ומפרנסין עצמם מחו"ל, אינם
 מקיימים מצות ישוב אהיך בשלימות, רק מצות הישיבה ולא מצות ישוב ארץ ישראל,
 כי הישיבה מתחלקת לשני חלקים, הישיבה בארץ, וישוב הארץ וע"ז יסובכו כל דברי
 בעל אבני נזר במה שכתב, מה זו ישיבת ארץ ישראל" כי עיקר הישיבה היא
 היא הישוב, וכאשר שינה ושילש שם בתשובת אבני נזר [אות ס"ב-א] בדי"ה קיצור
 דברים הגיל: "עיקר מצות ישיבת ארץ הוא בדיות לו פרנסה מריוח
ארץ ישראל, אבל אם נשלח לו מעות מחו"ל במתנה מאנשי חו"ל
 לעני"ד אין זה עיקר מצות ישיבת ארץ ישראל בשלימות ומ"מ
 הוא מקיים מצות ישיבת ארץ ישראל". עד כאן לשונו של בעל
 אבני נזר, הרי מדבריו הקדושים נתברר לנו כוונתו, שאפילו אם אדם דר באהיך ומקבל
 מעות מחו"ל אין מקיים מצות ישוב א"י בשלימות, וגדולה מזה כתבו הגאונים בעל שו"ת
 מעיל צדקה ס"י כ"ו והחיס בשורת א"ע היא ס"י קל"ב ומהר"ם שייך חיו"ד ס"י רכ"ה
 ומהר"ש ח"א ס"י ח"י, הגם שודאי גם כזה"ן מצוה להיות בא"י, היינו כשיוכל
 להסתפק שם עצמו ע"י ממונו ויגיע כפו אבל להמיל עצמו על הצבור

על הצבור אין זה מצות ישוב א"י בכמה וכמו שניל בשם אבני נור שלא מקיים מצוה זו בשלימות ועי' מה שכתב רבינו החיים בשו"ת או"ח סי' ר"ג בסוף התשובה: "בשאלנו שולחים מעות לאה"ק לא בעבור מצות ישוב הארץ אנו שולחים רק עלינו מוטל להחיות ת"ח עניים שדישיבה בארץ לא יבטולי ע"כ ודיק — ועל פי הנ"ל ג"כ לא קשה מה שהקשה עליו הגאון דמונקאטש וצ"ל שם בדרך קליה ד"ה ואזכיר וז"ל: "ואזכיר עוד על מ"ש שם [בעד אבני נור] וכפל דבריו בתשובותיו בזה דאם יש לו אחוזת שדה בא"י גם שיושב בחו"ל אם יש לו פרנסה מאחוזת הזאת באה"ק ג"כ נחשב בכלל מצות ישיבת ארץ ישראל, וכתב עליו הגאון דמונקאטש וצ"ל: "והנה מפורש להיפך בתשובה מהראשונים רשבי"ש שם [אשר הוא כנ"ל בדעות המחזיקים בשוב א"י גם בגלותנו] וז"ל תוך התשובה [סי' א'] שכל זמן שימצא מזון ומדור תמצא הישיבה ואפשר שיהי' לאדם שם גנות ופרדסים ובתים והם סיבת הישוב והוא אינו דר שם ע"כ דיושב אינו הישיבה וכו'". עכ"ל הרשב"ש ז"ל הרי דס"ל דיושיבת א"י אינו מקיים היושב בחו"ל גם כשיש לו בא"י גנות ופרדסים כנוכר עכ"ל — ולפי הנ"ל גם זה ל"ק דהרי הכעל אבני נור כתב דאם יש לו פרנסה מהאחוזת וכו' **נחשב בכלל מצות ישיבת א"י**. כלומר שמקיים הישוב אבל לא הישיבה בארץ, כי הישוב והישיבה שני דברים הם וע"כ אמר ג"כ משיב הרשב"ש, כשיש לבר ישראל [אחוזת באה"ק ואינו דר שם, דגם שקיים מצות הישוב אבל עוד לא קיים הישיבה] —

ועוד כתב שם הגאון וצ"ל [בדרך קל"ז] לחרץ פסקי הרמב"ם במה שפסק בהל' שבת הנ"ל דכותבין אונו ע"י נכרי משום ישוב א"י וכע"כ דהוי מצוה ובספר המצות שלו לא מנה ישוב א"י בין מצות בומינו אחר חורבן ותירץ כי התנאים ואמוראים הי' להם אפר פרה, וכיון שהיו יכולין להטהר ע"י אפר פרה שפיר עשו חו"ל חקנה כנ"ל לדירת אחינו בני ישראל בא"י ובסוריא הקרובה, ליכתב ע"י שבות נכרי אונו כדי לקיים הישוב בירושלים וכל סביבותי' כדי שיוכלו להקריב קרבנות ולהטהר מקודם משא"כ לדיון בומינו שאין לנו אפר פרה ואסור להקריב שם ע"כ אינו אפילו מצוה דרבנן לחשוב לשוב א"י בין שאר מצות משא"כ בספרו ה"ד דחזקה בה שבת שפיר הביא הרמב"ם כדרכו בקדש כל ההלכות לשעבר ולהוזה ולעתידי עכ"ל — ולפי זה צ"ע לחרץ דבר הש"ע שכתב באו"ח סי' רמ"ה סעיף ד' שהעלי' לא"י מצוה אפילו בזה"ז וכמו כן פסק המחבר ביו"ד סי' רס"ז סעי' פ"ה, פ"ה עכ"ל שאמר לעלות לא"י כופין את רבו משום ישוב א"י וכו' ודין זה הוא נורה בכל זמן אפילו בזמן שא"י הוא רחוק העכו"ם וכו' עוברין על העשה ומפקעין שעבדו וילך לו ע"ש. ופסק כי ככותבין אונו בשבת כנ"ל משמע מזה אפילו בזה"ז שאין לנו אפר פרה הוא מ"ע ולכל הפחות מדרבנן, כמו שיבאר להלן במשך דברינו וצ"ע —

דנה אחר שביארנו שיטתו והלך רוחו של רבנו הגדול הרמב"ן ז"ל צרובין אנו עוד למדע' אך נוטה דעתם של הפוסקים ראשונים ואחרונים אי ישוב אי נוהג גם בזה' כשיטת הרמב"ן או לא? הנה' במס' כתובות [דף ק"י ע"ב] איתא הוא אומר לעלות ולא"י והיא אומרת שלא לעלות כופין אותה לעלות [וכן פסק בש"ע אה"ע סי' ע"ה וגם רבינו הרמב"ם פסק כן בס"י מה' אישות ה"ב שחיוב הוא לילך לא"י אפילו בזה"י אך בתוס' שם ד"ה היא [הג"ל] כתבו וז"ל: אינו נוהג בזה"י דאיכא סכנת דרכים וה"י אומר ר' חיים דעכשיו אינו מצוה לדור בא"י כי יש כמה מצות התלויות בארץ וכמה עונשין דאין אנו יכולין לזוהר בהם ולעמוד עליהם ע"ל התוס' — וכתב הגאון מהר"ט בשו"ת שלו ח"ב סי' כ"ח על דברי ר' חיים הג"ל בזה"י: "אינו מיסוד התוס' שהרי הרא"ש לא הביאו בתוספותיו ולא בהלכות ואדרבה הביא דא"ש כופה דאשה לעלות לא"י גם בזה"י ועוד דעיקר הטעם משום קדושת א"י ומצות ישיבתה דהוי אפילו בזה"י כמש"כ הרמב"ן בספר המצות בשם הספרי ומ"ש שיש כמה מצות התלויות וכו' שאין יכולין לזוהר בהם וכו' דבר תימה הם שמי שירצה לקנות קרקע בא"י יכול לקיים כל מ"ע וכו' ומי מעכב ע"י וכ"מ למחר"ם מרומענבורג בתשובה סי' קצ"ט ומי לנו בקי בדברי התוס' ממהר"ם הרא"ש ז"ל — והאיר ה' את עיני שמצאתי בהג' מרדכי סוף כתובות כדשון הזה: "כתב הר"ח בהן בתשובה דה"מ בימיהם שדי' שלום אבל עכשיו שהדרכים משובשים א"י לכופה דה"ל כמו חפץ להוליכה במקום גרודי חיות ולסמים ואפי' אם יעמוד לה ערבים מגוף לממון ערבך עריץ הרי שתשובת ר"ח בהן לא ה"י אלא מטעם הדרכים ומ"ש התוס' בשמו דאין מצוה לדור בא"י הגהת תלמוד היא ולא דסמכא הוא עכ"ל מהר"ט וגם הש"ל הקדוש כתב כן במאמר בית דור, ודחה את ר"ח בשתי דים וכמו כן כתב הריב"ש בתשובותיו [סי' שפ"ז דף קמ"ז ע"ב] להשוואל שרצה להתיר שבות בכל מצות וז"ל: שאני ישוב א"י שאינה מצוה לשעתה אלא מצוה המתקיימת לעולם ומצוה ותועלת לכל ישראל שלא תשתקע אה"ה וכו'. עכ"ל, הלא תראה דרבינו הריב"ש ז"ל שה"י גדול בדורו ואחד מראשי הפוסקים כידוע לכל באי שערי ארבעה ש"ע, כתב: "שהוא מצוה המתקיימת ותועלת גדול לכל ישראל!" הנה מ"ש שהיא מצוה המתקיימת לעולם כוננו מבואר על פי מה שני"ל משום דאסור למכור בית ושדה לעכו"ם בא"י כמו שאיתא [נע"ז דף כ"א ע"א] וכן פסק הש"ע ביריד סי' קנ"א סעי' ח' וא"כ בעכ"ה ממילא ישאר הבית או השדה בידי ישראל ותה"י א"י מיושבת מישראל ומ"ש ותועלת לכל ישראל יבואר במשך דברינו —.

ואם נתבונן היטב נראה שגם דבינו מאור עינינו רש"י ז"ל כיון לזה ברוח קדשו וז"ל

בנימין [דף ח' ע"ב] דיה משום ישוב איי "לישב ישראל בתוכה" נראה
 בפירוש דאין כונתו משום דמקיים זה האיש בקנותו בית או שדה באי לודר שם
 מצות ישוב איי דאיך הליל "ולישב בה" דהיי משמע שישב שם בעצמו אלא כתב
 ולישב ישראל בתוכה ר"ל שמוחר לעבור על שבות כדי שיקנה אחר שדה או בית
 והגם שבכל דוכתא לא אמרינן לאדם חטא כדי שיוכה חברך, עכ"ה בזה אמרינן משום
 דהאי מצוה היא מצוה המתקיימת ותועלת לכל ישראל "להושב ישראל עלי" שישב
 איי תועלת אף להיושבים בחו"ל, וראי ברורה לשיטת רש"י מירושלמי הגיל [מועק]
 סיב היב שכתשו ירחו בשבת וכלם נטלו חלק בכבישת העיר שעיי נעשה חלק מאי
 והתוס' כתבו בריש שבת [דף ד' ע"א] שאצל מצוה רבה או מצוה דרבים אמרינן חטא בשביל
 שיוכה חברך כירושלמי הגיל, ודבר חידוש ראיתי בספר עקרי הד"ט בחאור"ח סי' י"ד אות
 ק"ה שהחיר מדעת להניח עכרים לבנות בשבת אפילו בלא קבלנות חצר של יהודים בירושלים,
 שכתב בספר מ"כ ש"א ס"א שהוא מוסכם מכל הפוסקים דאפילו במלאכה דאורייתא
 שרי אמירה לעכרים משום ישוב איי עשיב —.

הנה בהתישבות חלק מישראל באי תלוי יסודי התורה, כי בלעדיו אחינו היושבים באה"ק
 לא נוכל אנתנו יושבי חו"ל לקיים את התורה, וקיום לאומתנו ותורתנו תלוי
 בישיבת אחינו באה"ק, דהנה אבי כל הפוסקים וראש לכל החכמים הוא הרמב"ם ז"ל
 כתב בספר המצות, מ"ע קנ"ג בזה"ל: "וזה שהדיוטנו היום בחו"ל מונים במלאכת
 העבור שבידינו ואומרים שזה היום ר"ח או יו"ט, לא מפני חשבונינו
 קבענו יו"ט בשום פנים, אבל מפני שב"ד שבאי כבר קראוהו יו"ט וכו'
 ואני אוסיף לך ביאור, אלו הנחנו דרך משל שבני איי יעדרו מאי, חלילה
 לאל מעשורת זאת, כי הוא הבטחנו שלא ימחה אותות האומה מכל וכל
 וכו', הנה חשבוננו זה לא יועילנו בשום פנים לפי שאין מעברים שנים
 וקובעים חדשים אלא בתנאים הנזכרים כמו שביארנו, כי מציון תצא
 תורה עכ"ל הטהורה —. הנה שפתיו ברור מללה, שאם לא היו ישראל בא"י, הוא כאלו
 נמחה אותות האומה מכל וכל ובטלו כל המועדות —. ורבינו החים בשו"ת חויד סי' רל"ד
 הביא דבריו אלו וביארם בהתלהבות יתירה, "שאז ח"ו בטלה כה"ת חלילה נאין
 לאן אומה ישראלית, והיינו כליון אומה ח"ו, והמעם דמה שחשבו
 הראשונים שנים וחדשים, זה לא יועיל אלא כשעכ"פ נשארו בא"י כורמים
 ויוגבים ישראל, אשר בהגיע זמן ועדן ההוא אז הכורמים ויוגבים יקבעו
 מועדים ע"פ חשבון הקדמונים ההמה לפי מה שיראו בלוח ההוא, ובסדר
 העבור של כל השנה ועיי' מתקדשים בכל העולם עיי'ש שהאריך בדברים
 נעמים —. ולזה כיון נ"ל לפענ"ד הריב"ש הגיל במ"ש שישב אה"ק, תועלת לכל
 ישראל, כי בזה תלוי קיום התורה וקיום האומה הישראלית, ועיי' רמזו לנו נ"ל ר"ל
 בספ"י הגיל, שישבת איי שקולה כנגד כל המצות שבתורה, כי אלמלי ישיבת איי בטלה
 ח"ו כה"ת ואין כאן אומה ישראלית ח"ו ועיי' בכו גדולי תנאים הגיל בעולם את ארצנו
 הקדושה —. וראה מה שכתב בספר חרדים, במ"א נסמ"ע התלויות בארץ, ובספ"י ממלכת
 התלויות שכלכד שישב איי הוא מצוה דאורייתא גם בזה"ל, כתב: "אע"פ שיושבים
 של

ושל אהיק בצער כך גדי שמחים ביסורין וכו' שני מתנות נתן
 הקב"ה לישראל ולא נתן אלא ביסורין ואי מהם אי' וכו' וכי דיבא
 דבביאה ראשונה בא עמלק ה"נ בקבוץ גלויות כשהוצים לבוא לא"י עמלק
 מוזמן להם בדרך עש"ב, וכן איתא בספיקתא דף א': "למה יזכו וישראל לכל
 הכבוד לע"ל, על מה שישבו בצער בא"י בזה"ז, וז"ל הגאון ר"י עמדין בתנש
 סדורו ודף יד ע"א: "ובאמת היא תמי' קיימת על ישראל קדושים בכל
 מקום החמירו על עצמם בכמה דקדוקי מצות וכו' ומפורים ממון רב
 וטורחים מאד לקיימם בשלימות היותר אפשרי, ומדוע מזלזלין ומתעצלים
 במצוה החביבה הזאת וישוב א"י יתד שכל התורה תלוי בה, כיון
 לפענ"ד להרמב"ם וריב"ש הג"ל) ואם אמנם, כי דבר גדול הוא לעזוב ארץ
 מולדתו ולעקור דירתו לנסוע בדרך רחוק וכו' כ"ש ששכרו מרובה לפוס
 צערא אנרא, אך אם זאת נשיב אל לבנו כמה מרופה ישיבתנו
 בירדנו במקומות פוזרנו בגולה, אז יקל עלינו לשום נוכח ה' דרכנו
 לבקש נחלתנו בפרטות, איש אשר נתן לו אלקים עושר ונכסים ולא
 ישרימנו האלקים לשאת חלקו ולשמוח בעמלו לראות עוֹדמו בחייו לקנות
 לו אחוזת נחלה בארץ הטובה, זה הבל וחולי רע וצדוקים ירשו ארץ
 עכ"ל ומה מאד יפלא על הגאון בעל לבושי מרדכי ז"ל שהעתיק בשו"ת שלו חיד"מ
 ג' ס"י מ"ט דברי הגאון ר"י עמדין ז"ל בזה"ל: "עיי' בסידור יעב"ץ שכתב וכו'
 מי שיש לו עושר ונכסים ולא נחמר לו מזונות יעלה ויפלה וישב עה"ת,
 אבל לרדוף לקנות נחלה בארץ הטובה זה הבל וחולי רע" עכ"ל וזה
 ההפוך ממה שאיתא לפנינו! ובהתלהבות יתירה כתב הגאון ר' הילל
 קאלאמיא זצ"ל [בספרו תשובות בית הילל סי' ג"א] עבור ישוב אה"ק
 להגאון ר' זלמן שפימצער ז"ל לווי' תע"א בשנת תרל"ו בח' אלול, וז"ל
 התשובה: "אחרי שאבשר לו וכו', הגני לפניו בדברי אלה, עבור כי ראיתי
 בספר שבילי אמונה אשר חבר נכד הרא"ש בנתיב העשירי בשם
 מדרש, שקודם הגאולה יתנדבו הרבה מישראל לדור באה"ק
 ולהתישב בירושלים מארבע פינות העולם וע"ז נאמר ולקחתי
 אתכם אחד מעיר ושנים ממשפחה עכ"ל — ועמ"ך ישראל צריכים פרנסה,
 ואם אין קמה ודעתא בלבא תלוי — ושיירי חיותם מנדבות — כנהוג עד עתה, הרי אין
 הקומץ משביע — לכן גם דעתי העני' נוטה ומסכמת להגאון
 מגרידיטין זללה"ה וסייעתי שצעק ככרוכי' עבור ישוב אה"ק וכו'
 — מאחר שעניינו רואים שזה כעת ד' שנים שהתחיל להתאמת
 הבטחה הזאת, שתושבי ירושלים המה כפלים מאשר היו ד'
 ישרם

ישמרים לכן אם גם הדר"ג נוטה שראוי ונכון הוא מה טוב ומה נעים אם ישתדל אצל פאר הזמן והדרת ישראל השפסר באראן ראטהשילד ג"י מפראנקפורט בע"פ או במכתב שיכנים עצמו בדבר זה כפי חכמתו שהוא בקי באלה — כי מי הוא מישראל עם ה' אשר לא יתאוה להיות לו חלק במצוה כזאת לקנות לו גורל או אקמיון — יאמין לי אהובי וידידי כל כך בוער בלבי אהבת מצוה זאת שאם הייתי מקורב עם האדון הזה הייתי הולך אצלו לבקשהו לעשות כן — עכיל התשובה וזאת ידוע לכל שהגאון ר' הילל ז"ל הנ"ל קנה כל העיר "פחת תקוה" ונבולותי במעות נדוני שלו וגם קבץ מעות הרכה לטובת ישוב החרדי באהיק ועי' בספר "שמרו משפטי" מחתנו הגאון ר' ע"י שלעזינגער ז"ל משכ"ב.

פרק ה'

הנה בספר פאת השלחן על הלכות איי [כס"א ס"ק י"ד] האריך בנפלאות לברר וללבן את שיטת הרמב"ן ז"ל מהשגת בעל מגלי אסתר שר"ל שדוקא בזמן הבית מצוה לרור בא"י כי כמה תנאים, שהיו אחר החורבן, חזרו לא"י, וכתב שם שכן כתב החשב"ן ח"ג ס"י רפ"ח והרשב"ש ס"י ב' ששיבת איי בזה"ז דאורייתא, דאפילו לפי שיטת הרמב"ם, שלא מנה ישיבת איי למע עכ"ח היא מצוה דרבנן [וכי"כ בספר אור חדש הנ"ל שער ד' פ"ד] ויותר יחכן הספרי הנ"ל לשיטת הרמב"ן שהיא מ"ע דאורייתא, דאי הוי דרבנן לא הוי אומרים שהוא שקול נגד כה"ת, ועוד שהרמב"ם פסק כל דיני כופין שכופין אשה לילך לא"י ע"ש בדבריו הגעמים — ובאמת פסק הרמב"ם ז"ל להלכה את הגמרות הנ"ל שנזכרו לעיל בשביל ישוב איי, וכן פסק הרמב"ם בפ"ג מה' שכני היב, הלוקח עיר בא"י כופין אותו ב"ד לקחת לה דרך לר' רוחותי משום ישוב איי, וכמו כן כתב בפ"ה מה' מלכים ה' י"א, י"ב י"ג, [עי' דברי חז"ל סוף כתובות] גדולי חכמים היו מנשקין את רוחותי איי ומנשקין אבני ומתגלגלין על עפרה וכו' ואמרו חכמים כל השוכן בארץ ישראל עונותיו מחולין לו וכו' וכן הקב"ה מה מחסר שנאמר וכפר ארסתו עמו, וכו' עכ"ל וכו' אנו נאמר על כל זאת שהם דוקא בזמן הבית, וראה מה שאיתא בש"ע [אוי"ח ס"י רמ"ח סעי' ד'] "שהעולה לא"י אם נזדמנה לו שוירא אפילו בע"ש כיון דדבר מצוה היא יכול לפרוש עמהם וכו'". [מה רא"י למ"ש בספר ערוגת הבושם בפרשת ואתחנן שהעלי' לא"י גם כן מצוה ע"י בתיקון עולם הנ"ל] והיא מחשבות הרשב"ן שהובא שם בב"י ועי' שם במגיא משכ"ב, וכתב שם בהגהות חכמת שלמה (קלוגער) שמבאן רא"י שהש"ע ס"ל שהעלי' אף בזה"ז לא"י מצוה, וכש"כ הישוב והדירה שמה, ועוד פסק הש"ע ביו"ד ס"י רס"ז סעי' פ"ד מ"ה (הנ"ל) שעכ"כ שאמר לעלות לא"י כופין את רבו וכו' ודין זה הוא בכל זמן אפילו בזמן שא"י היא תחת העכורים וכו' מספקין ב"ד שעבדו וילך לו עכ"ל הש"ע בלי חולק — וגם בשו"ת מעיל צדקה ס"י

סי' כ"ז האריך. ובאר היטב דודאי גם בזה"ו ישיבת א"י מצוה היא ומ"ש החס' בשם
 ר"ח הג"ל תלמוד מועד כתבו וכתב שם שכן פסק מהר"י בן לב. הרשדים ותכל בו
 אלא שכללא כ"ל דהיינו דוקא אם יוכל להסתפק שם ע"י ממונו וכדומה. אבל להטיל
 עצמו על הצבור או על הצדקה לא שמיעא לי ע"כ וכמו כן כתב הת"ה בפסקי סי' ס"ח
 וכ"כ מהרש"ם סי' ע"ט וע"י בהמבי"ט ח"א סי' קל"ט. — וכמו כן כתב בשו"ת חס' ויד
 סי' רל"ד שכופין את האשה לילך לא"י כדי לקיים דרישת הציון במה
 שידורו שם ואפילו בזה"ו. וכן דעת מרן החס' בת"א מאהע"ז סי' קל"ב.
 וכן פסק הגאון מהר"ם שיק בשו"ת ויד סי' רכ"ה ובשו"ת מהרש"ם ח"א סי' ח"י ובשו"ת
 בית יצחק (לבוש) מאהע"ז סי' ה' אות ד'. וכן הסכים המנחת חינוך בסוף ספרו שהנכון
 כשיטת הרמב"ן וכ"כ הכ"ש באה"ע ססי' ע"ה סי' כ' וע"י נפרישה ודרגשה שם מש"כ
 בשם הרא"ש ור"מ וד"ק. וע' בפ"ת אה"ע סוף סי' ע"ה. — וכתב בשו"ת מהר"ם שיק
 הג"ל ויד. דודאי גם בזה"ו מצוה להיות בא"י אלא שכללא כ"ל [בשו"ת מעיל צדקה
 הג"ל] דהיינו אם יוכל להסתפק שם ע"י ממונו אבל להטיל עצמו על הצבור על הצדקה
 לא שמיעא לי לומר שהיא מצוה. וכן הוא שיטת מרן החס' ובסי' רל"ד חו"ד כתב עוד
 [החס'] דודאי ללמוד תורה ולתפוס ישיבה ודאי עדיף משיבת א"י. דהרי אמרין סופ"ק
 דמגילה דעורא לא סליק לא"י כ"ז שרבו קיים, ומטעם זה ל"ק מה שהקשו להנבי"ח חו"ד
 סי' ר"ה מדוע לא נסעו בעלי התוס' לא"י וכו' ולהג"ל איש שהם עסקו בתורה ובשיבה
 דעדיף משיבת א"י. ע"כ. — הנה מ"ש הגאון מהר"ם שיק לחי' על מה שלא הלכו
 בעלי התוס', משום שהם עסקו בתורה. כיון למ"ש הכלבו הג"ל בס' קצ"ו שבאר זאת
 באריכות. שכתב ג"כ. — [ויש ראי' לזה מכתובות ק"א ע"א שכתב רש"י שצ"כ אסור לצאת
 מבבל מפני שיש' שם ישיבות שמרביצות תורה תמיד]. — ומ"ש בנוב"ח הג"ל בס' ר"ח, שמחמת
 שיטת ר"ח הג"ל לא הלכו בעלי התוס' לא"י וכנראה שהסכים שם הנוב"ח ע"ה אלו ראו הנו"ב
 ובנו ר' שמואל ז"ל מה שג"ל בשם מהר"ט לא היו כותבין כן. וראה מ"ש מרן החס'
 בשו"ת חו"ד ריש סי' רל"ג שלאותה דעה דהכל במל בזה"ו [קדושת הארץ]
 יותר יש חיוב לעלות בזה"ו. דליכא תירוצא דר"ח בתוס' כתובות ע"ש.
 ובאותה תשובה כתב החס': מי יתן ויזכני השנית להיות ממישבים
 של ירושלים ועכ"פ לא ממדרסים וממחריבים ח"ו להאריך
 הגלות. עכ"ל. —

פירות הנושרים מדברינו: שלרוב פוסקים ראשונים [הריב"ש מהר"ט
 מבי"ט, תשב"ץ, רשב"ש, מהר"י בן לב, רשד"ם, כלבו, הבי
 בש"ע וספר חרדים] מצות ישוב א"י דאורייתא כשיטת הרמב"ן ונוהגת
 גם בזה"ז. — ואפילו אם יושבי בצער מצוה לילך שמהכמו שג"ל מספר
 חרדים. והוסף עוד המבי"ט [בח"ב סי' רי"ן] שאפי' אם יש צער בנסיעה,
 כל שהסוחרים אינם נמנעים מצוה לילך שמה וכופין ע"ז — ואפילו לשיטת
 הרמב"ם עכ"פ היא מצוה דרבנן ושייכת בזה"ז. — והישיבה מתחלקת
 לשני חלקים: א. הישיבה בארץ. ב. ישוב הארץ, ובישוב יש ג' מדרגות
 א. נסיעת כרמים ופרדסים. הוא הישוב היותר גדול. ב. בנין בתים.
 ג. זריעות

זרעית תבואה וירקות, אמנם הפוסקים האחרונים (תרומת הדשן בפסקיו שו"ת מעיל צדקה, הח"ס מהר"ם שיק, מהרש"ם, אבני נזר וכו') יצחק כללא כיילו בזה, שדוקא אז יש בישיבת הארץ מצוה, אם יכול האדם להסתפק עצמו שם ע"י ממונו ויגיע כמו, אבל להטיל עצמו על הצבור בזה אין ברור. להם אם קיים מצות ישיבת א"י - ולפענ"ד הטעם בזה כמו שני"ל שעיקר המצוה לשיטת הרמב"ן הישוב ולא הישיבה, וכלם דחו את שיטת ר"ח הנ"ל מהלכה וכמו שפסק הש"ע באה"ע סי' ע"ה, והסכימו לשיטת הרמב"ן ז"ל. — נמצא מכל זאת שמצוה זו של ישוב א"י היא ככל שארי מצות שבתורה, ועלינו חובב מוטל ליסוד מושבות באה"ק, כדי שיוכלו העולים שמה להתפרנס מעמל כפם ומיכול אדמתם, כדי שלא יצטרכו להיות מצפים לנדבות אחיהם שבחור"ל, אשר על אופן כזה יקיימו מצות ישוב א"י גם לפי דעתם של האחרונים הנ"ל בשלימות, ועכ"פ נדחו כל דברי המתנגדים שרוצים עצמם לתלות בדברי ר"ח שבתום כתובות, אשר הרי"ח מעולם לא אמרם, וגם מה שאומרים עוד לוכן איתא ג"כ בס' תיקון עולם הנ"ל בדף קניא] שסכנה לדור בא"י בזה"ו ואין בה מצוה, גם אנו נאמר, כי בגלותנו הסכנה מרחפת יותר במדה גדושה, מבארצנו, וכמו שכתבנו לעיל בשם הגאון ר"י עמרין ז"ל, "כמה מרופה ישיבתנו בידינו במקומות פזורנו בגולה", ואדרכה כשאנו נוטים את אדמת הקדש, כדי ליסוד מקום מנוחה ונחלה לאחינו החרדים המוכרחים ללך שמה על דרך התורה והיראה, או קדושת המקום יגרום לאכזריות שונאנו שיטלו חתך ונלגינה להציל את שאריתנו, שגם ההצלה בדרך נסי' יותר קרובה באה"ק המקודשת והמלוסדת בנסיים, מבשאר ארצות אחרות, וכבר כתב המקיבל האלקי ר' דוד לירא ז"ע בספרו הנפלא עיר מקלט באות שליח וז"ל: "שבגאולתה [קרימה של אה"ק] תלוי נאולתנו ובשעבודה תלוי שעבודנו ורמו נפלא הוא כיון שהגוף נרתק מהנשמה וכ"י. עכ"ל. — ואם ישתדל כל אחד מבינינו כפי יכולתו לתמוך ידי אחינו היראים העולים שמה כעת, שיתאמצו להושיב את הנשמות ולעשות מדברה כעדן, או יעלה ויבא זכרוננו לרצון לפני הש"ת לחת לנו שם אחרית ותקוה וזכותנו וזכות הארץ הקדושה תעמוד לנו עד בנה"י. — אמן. —

שער שני

פרס א

ועתה באתי להשיב על הטענה השני' מהמתנגדים לעלית א"י וישובה היות שאומרים, שנאולה העתידה רח"י בדרך נסי' אין לנו לעשות שום פעולה בדרך מבעי לזה ופוס' לישראל לסבול או"ף גלות, שאין לנו להשען רק על אבני שבשמים כמו שני"ל לעיל בריש דבריני' —

בזה הדעת מברעת כל שני הדרכים הנ"ל דרך נסי' או דרך מבעי הם דרכי ה' ואין להחליט לא לכאן ולא לכאן, כי הלא אם נראה מראש צורים בנ"י העתים יומין היתה נמצא ששני הדרכים כבר היו לעולמים בדורות אשר לפנינו שהרי נאולת מצרים שחיתה

שהיה ע"ד משה רעיה. היתה בדרך הראשון בנים ונפלאות גדולות ועצמות ונאולה בכל ע"י עזרא הסופר היתה חזיון בערפלי השבע ע"י סקירת מלך כורש ורצון העמים אשר נתנו ידם לעזור לעולי בבל ככתוב בספר עזרא א'—י"ז וכל מביניהם חזקו בידתם בכלי כסף כזהב ברכוש ובבהמה ובמנדנות לבד על כל המתנדב ויש ללמד לכאורה מזה שזה אינו בכלל האיסור קבלת צדקה מאחרים א"י המבואר בדרך סי' וינה ע"י שם ברמ"א סי' ב' ובש"ת אבני צדק האריה סי' י"ד ובשו"ת זכרון יודא חא"ח סי' נצ"ל י"ח הרי לפנינו גם דרך השני לנאולה ובנין בית במהלך שבוע וא"כ איפוא ידענו כי זה השני דרכים המה דרכי ה' הישרים. ואל יהי דרך השני קל בעינינו כי מלבד שכתוב מפורש בחגי ג' ט"ז גדול יהי כבוד הבית הזה האחרון מהראשון כלומר בהמ"ק שנבנה ע"י עזרא הסופר ע"ה עוד מצינו בש"ס מפורש במס' [יומא ט"ז ע"ב] על הקרא בש"ש [ח'—ט'] אם חומה היא נבנה עלי מ"ר כסף ואם הלח היא נצור עלי לוח ארזי אם עשיתם עצמכם בחומה ועליתם כולכם בימי עזרא נמשלתם ככסף שאין הרקב שולט בו [ע"י בש"ת ח"ס חידושי סי' ד"א משכ"ב] עכשיו שעליכם כדלתות [שער שיש בו שהי דלתות פותח אחד וחברו סוגר כך עליכם לחצאין רש"י] נמשלתם כארזי שהרקב שולט בו וכתב שם המהרש"א בח"א שהיו צריכים חומה בירושלים מפני שלא עלו כלם והיו בה אנשים מעט להשמר מפני אויבים ואם היו עולים כלם היתה הנבואה נשארת אצלם ועכשיו שלא היתה עלי כללית נסתלקה הנבואה מהם ע"ש ויותר מפליא מה שאיתא בש"ש רבה ע"ז בפסוק הנ"ל ח"ל המדרש: אם חומה היא אלו ישראל עלו חומה [כלם] מן הגולה לא חרב בהמ"ק פעם שנייה עכ"ל המדרש רק כי לא עלו רק מ"ב אלף ג' מאות וששים ככתוב בס' עזרא ג' ט"ד. בודאי גם אז נמצאו בעמנו דעות מתנגדות לנאולה כזו ולכן מאנו לזוז ממקומם עד יעשה השם נפלאות בארץ וראה מה שכתוב בסידור בית יוסף אצל תפלת אמת ויציב וז"ל: כתב בסה"י שמעתי שורה השבח של אמת ויציב שלחו בני הגולה שהיו רחוקים מירושלים ולא היו בבבל ושלח עזרא אחריהם ולא רצו לעלות באמרם שיהיו עתידין להגלות פעם אחרת ובהמ"ק עתיד להחרב טוב לנו לעמוד במקומנו ונעבוד את ה'—וכדי שלא יחזיקו אותם באנשי רשעים חלילה כתבו להם זה השבח הגדול עכ"ל—וכאמת נהפוך ה' כי הם גרמו לחרבן כמה שלא עלו כחומה כמו שניל בשם המדרש [וידוע מגדולי ישראל ע"י בספר ש"ץ ח"א דף צ"ח] שאמרו על גזירת תנאים שנהרגו צדיקי עליון לאלפים שגזר דינם ה' בחטא שלא רצו אבותינו לעלות לבית שני בימי עזרא כאשר בימינו אלה לא כל הדעות שוות ויש מימינים ומשמאלים וכל אחד ואחד כוננו לשמים לכן לא יכול לבנו אם ימצאו בקרבנו עוד הרבה דעות המואסים בדרך השני דרך טבעי אשר דרך חול יקראו לו ויבחרו בדרך הראשון אשר דרך הקדש יקראו לה כי אלמלי ה' הדבר תלוי בדעותנו או בבחירתנו—טולנו היינו מסכימים לזה כי בודאי גדול ונעלה בערכו—

והאמת אניד ולא אכחד, שנים משים מבואר לכאורה, שהדרך שנאלו בו בימי עזרא הי' במעלה פחותה לעומת דרך הנאולה הראשונה, שהיתה במעלה עליונה בנסים ובנסלאור וביד רמה, כמו שאמרו רז"ל [ברכות ד' ע"א] כתיב [שמות ט"ז—ט"ז—ט"ז] עד יעבר עמך ה' עד יעבור עם זו קניית, עד יעבור עם זו קניית, עד יעבר עמך ה' זו ביאה ראשונה, עד יעבור עם זו קניית, זו ביאה שני, מכאן אמרו חכמים ראויים היו ישראל לעשות להם נס בימי עזרא כדרך שנעשה להם בימי יהושוע בן נון [לכוא ביד רמה, רש"י] אלא שגם החטא נולא הלכו אלא ברשות כורש, רש"י ע"כ. — הנראה בעליל מזה, שנאולת עזרא היתה במעלה פחותה נגד דרך הנאולה הראשונה.

אמנם ראיתי כאן להעיר, על מה שיתעורר כל מעיין, דרש"י ז"ל כאן לא פירש מה הי' חטאם, רק במס' [סוטה דף ל"ז ע"א] כתב: "אלא שגם חטאם של ישראל בימי בית ראשון וגו' עליהם שלא יעלו אלא ברשות וכו' עכ"ל". — לפעניד פירושו של רש"י ז"ל בזה נפלא, וכי בעבור שהטאו בבית ראשון יענשו לדור דורות? אחרי דרישות וחקירות רבות מצאתי בהגהת יעב"ץ ז"ל על הש"ס שם שהעיר ג"כ ע"ז, ופירש שלא כדברי רש"י, ור"ל שהחטא הי' באותו דור עצמו שנשאו נשים נכריות ע"כ. — הנה אסקופה הנדרסת אני תחת כפות רגליהם הקדושים ואחר מחכית, דבריהם בזה מפליאים ביותר, דלמה לנו לומר מעמים מחובכים יותר ממה שזעינו בדור"ל בתלמודנו אשר כל דבריהם ברוח הקדש ומקבלת אבותם נאמרים, הלא נמרא מפורשת היא במס' יומא הנ"ל שחטא גדול הי' שם בזה שלא עלו כחומה, כלומר, שלא היתה ביאה כללית, שהריכה מהם נשאו בכבל כמו שניל, שאלמלי עלו אז כל בני בבל וגם לרבות משאר מקומות, כחומה היו נמשלים ככסף שאין הרקב שולט בו ולא הי' הבית נחרב כמו שניל, ולא אבו כלום לשמוע לעזרא הסופר ע"ה, אשר מיועד הי' להיות ממקדישי אל, כמו שאמרו רז"ל במס' [מנהגין דף כ"א ע"ב]: "תניא ר' יוסי אומר ראוי הי' עזרא שתנתן התורה ע"י אלמלא קדמו משה" [ועזרא הסופר הי' עומד על המשמר, כדי לעזור אותם לכוא ממדינה נכרית בכל מאדס אל ארץ אבותם, ארץ אשר הי' דורש אותה תמיד, רבים מאנו ללכת אז ארצה ישראל, כאמרם, כי נאולה העתידה מוכנת להיות ר"ק בדרך נס ואין לנו לעשות צעדים סבעים לזה, וע"ז כווננו רז"ל כאמרם, שהחטא נגמ, כי ביאה זו לא היתה ביאה שלימה. — וראה מה שכתב הגאון בעל אהבת יונתן ז"ל בהפמורת עקב על ההר"א [ישע"י ג'—ד'] גוי נתתי למכים ורחיי למורטים, פי' שנתוכח הנביא עמדם, למה לא עלו מן הגולה כמו עזרא וסייעתו וסבלו צרות מן הכותים כמבואר בעזרא והי' לנו הלילה רמשמר והיום למלאכה ואפ"ה בנו את בהמ"ק ועשו והצליחו, וזה רמז באמרו גוי נתתי למכים ולמה לא עליתם מן הגולה, עכ"ל. — הי' לפנינו שגם הנביא הוכיח לדורו בתוכחה מסותרת על מה שלא מסרו נפשם על בנין הבית ועל ישוב א"י. —

הן אמת שאתו כותבי זאת, מצאתי בוהיק מ' מקחי' ודפוס ווילנא כדף רל"ט ע"ב [וכן בוהיק מ' כי חשא] כמו שכתב הגאון יעב"ץ ז"ל הנ"ל וז"ל הוזהרנו מלרא